

С.Ф.Плецький*

ПАСПОРТНА СИСТЕМА НОВОЇ СІЧІ (1734–1775 рр.)

У статті йдеться про запровадження в Новій Січі паспортної системи для нагляду за населенням, яка була важливим елементом контролю за прикордонним режимом на її території.

Загальна система нагляду за населенням за допомогою паспортів була важливим елементом в устрої Нової Січі й відіграла значну роль у житті запорозького товариства. Вона стала важливим інструментом контролю за прикордонним режимом на його територіях. Значною була її роль і в регулюванні відносин Запорожжя з Кримом, Туреччиною, Польщею. Паспортний режим впливав на січове господарство, зв'язки козаків із Гетьманщиною. Та, незважаючи на таке значення паспортної системи Нової Січі, її дослідженню майже не приділялось уваги. Саме через це відсутні праці, в яких вона висвітлювалася б як окреме явище. Навіть у фундаментальних дослідженнях, присвячених Новій Січі, нема окремих розділів, в яких би розглядалася ця система. Лише в деяких авторів можна зустріти поодинокі згадки про побутування паспортів на Запорожжі¹. На жаль, серед них іноді зустрічаються й помилкові твердження. Так, у Д.Яворницького наводиться інформація про отримання чумаками паспортів у Микитиному. При цьому він помилково стверджує, що ці документи видавалися не урядовим, а запорозьким перекладачем².

Розрізнені згадки про побутування на Новій Січі паспортів не дають повного уявлення про їхню систему. Тому актуальними видаються дослідження останньої, виявлення основних тенденцій в її формуванні, розвитку та функціонуванні. Потребують більш глибокого розгляду порядок видачі запорозьких паспортів, уточнення змісту цих документів тощо. Розгляд зазначених питань і є головним завданням даної розвідки.

Тривалий час паспорти як елемент системи нагляду за населенням та його пересуванням не були характерним явищем для Запорозької Січі. Адже формування всіх її інституцій у першу чергу детермінувалося потребами січового товариства. А запорозька громада будувалася на таких основах, що не було потреби в цих засобах нагляду. Січове козацтво, як заснована на добровільних засадах спільнота, протягом усієї своєї історії не потребувало документів, що засвідчували б особу пред'явника. Вільний вступ до Запорозького Війська й вихід із нього робили непотрібним будь-який контроль січової адміністрації за пересуваннями козаків. Крім того, запорозька громада, яка поповнювалася за рахунок припливу населення ззовні, не була зацікавлена і в контролі за міграцією на Січ.

Державні впливи, що мали на меті запровадження у регіоні паспортної системи, були мінімальними. Внаслідок його віддаленості від центру органи влади Литовсько-Польської держави були позбавлені будь-якої реальної можливості контролю за козаками. Навіть ефективно контролювати рух із Запорожжя на волость та навпаки державна адміністрація Речі Посполитої не могла. Лише після побудови фортеці Кодак та придушення повстань 30-х років XVII ст. польська влада зробила спробу запровадити систематичний контроль за пересуванням козаків. Відповідно до ординації 1638 р. жоден із них не міг без паспорта, виданого комісаром, вирушати на Запорожжя. Впіймані кодацькою залогою такі козаки підлягали смертній карі³. Але можливості уряду Речі Посполитої щодо нагляду за переселенням останніх були обмежені. Адже залогом Кодака

* Плецький Сергій Федорович – член Запорізького наукового товариства ім. Я.Новицького.

не могла контролювати весь степовий простір. Тому в регіон без будь-яких документів проникала велика кількість козаків. Так, Б.Хмельницький, який наприкінці 1647 р. без дозволу вирушив на Запорозжя, знайшов там чимало “своєвольців”, котрі постійно мешкали у тих місцях⁴.

Становлення запорозької паспортної системи, вірогідно, почалося в часи Кримського Коша. З Олешківською Січчю пов’язані факти систематичного (за допомогою письмових документів) контролю за пересуваннями козаків і рухом подорожніх Запорозькими вольностями.

Потреба в регулюванні транзитної торгівлі зумовила те, що на Олешківській Січі пересування купців почали здійснюватися лише за письмовими документами від запорозької адміністрації. У 1715 р. гетьман І.Скоропадський скаржився, що січовики переправляють через Кизикерменський перевіз лише тих купців, які мали записки кошового отамана з його дозволом⁵. Слід зазначити, що така практика, крім певних фіскальних інтересів, могла слугувати й для подолання ізоляції, в якій опинилися запорожці на Олешківській Січі. Адже російський уряд забороняв українцям будь-які контакти з опальними козаками.

На останній Кошем був запроваджений також контроль за переміщенням січовиків через запорозько-польський кордон за допомогою паспортів. В умовах російської блокади Січі зросло значення Польщі, яка стала важливим чинником у її торгівлі. Головними проблемами, що ускладнювали запорозько-польські відносини, були гайдамацтво та сваволя адміністраторів Речі Посполитої стосовно козаків, котрі легально прибували на Правобережжя. З метою унормування цих стосунків Кіш запропонував польській стороні регулювати рух через кордон за допомогою паспортів. 1714 р. кошовий отаман Василь Йосипович у листі до регіментаря коронних військ писав: “...Хто без письма нашего появится, там задержите до вывода, ... а од вашей стороны, когда люде идут, нехай атестацию маот”⁶. “Письма” й “атестації”, навіть якщо вони писалися в довільній формі, містили в собі дозвіл певній особі пересуватися за конкретним маршрутом і перебувати у визначеній місцевості. А саме це було однією з головних функцій тодішніх паспортів. У подальшому практика отримання запорожцями таких документів для поїздок до Польщі усталася. Звичайно, в цих листах Кіш називав ім’я козака, якому видавався паспорт, зазначалися його належність до певного куреня та мета подорожі. Вказувалися й засоби пересування: “пеший идет”, “возом одним и конем”⁷.

Становище докорінно змінилося після переходу запорожців під владу Російської імперії в 1734 р. В Росії існувала система жорсткого державного контролю за населенням за допомогою паспортів. Пересування не тільки селян та міщан, а й дворян без письмового дозволу адміністрації було заборонене. Випадок із запорожцем, який відбув десятирічне заслання у Сибіру за таємний перехід через кордон, промовисто характеризує російську паспортну систему. Козаку було надано паспорт до Глухова. В цьому документі, крім загальноприйнятої інформації про пред’явника і мету подорожі, зазначалося, що ніхто не може приймати його інакше, ніж тільки на ночівлю. Це робило неможливими самовільні затримки козака у дорозі та гарантувало виконання ним наказу. Крім того, Генеральна військова канцелярія, куди мав з’явитися колишній засланець, повинна була інформувати російську адміністрацію про його прибуття. І лише після цього козакові було дозволено оселитися в Україні. Додатково з Колегії іноземних справ було надіслано заборону випускати його за кордон⁸.

Слід також нагадати, що для Росії була характерною практика зловживань посадовців у всіх сферах і на всіх рівнях. Хабарництво було таким поширеним явищем, що Катерина I в 1726 р. навіть скасувала жалування приказним та наказала їм “довольствоваться” “по прежнему обыкновению от челобитчиков”⁹. Природно, що зловживання були поширені й у російській паспортній системі. Дуже часто видача відповідних документів супроводжувалася здир-

ництвом, хабарництвом, тяганиною. Царський уряд змушений був неодноразово видавати укази, спрямовані проти зловживань під час надання останніх¹⁰.

Така паспортна система насаджувалася Росією і в Гетьманщині. Своїм підлеглим документи для поїздок видавали полкові, сотенні канцелярії (правління), магістрати, різні відомства. Так, у XVIII ст. адміністрація Київської академії оформляла паспорти своїм студентам, які їхали додому на час канікул¹¹.

Слід зазначити, що паспортна система Гетьманщини була досить жорсткою. Навіть генеральна й полкова старшина обмежувалася в своїх пересуваннях. 1734 р. видано указ, згідно з яким вона повинна була брати документи для поїздок у правлінні гетьманського уряду. Ці обмеження мотивувалися необхідністю протидіяти безконтрольності та зловживанням, які шкодили службі й котрих припускалася старшина при отриманні паспортів в українських органах управління¹². Крім того, у Гетьманщині діяли імперські урядові органи влади, які теж могли видавати ці документи її мешканцям. Посилення російського впливу в останній позначилося і на паспортній системі. Надання документів купцям для поїздок за кордон поступово зосередилася у руках царської адміністрації. Російські урядовці та військові на прикордонних заставах не визнавали паспортів, виданих українськими магістратами і полковими канцеляріями. Це призвело до того, що купці змушені були звертатися за потрібними документами до канцелярій місцевого російського комендантського правління й оминати українські органи¹³. Після відновлення в Україні гетьманської влади ситуація змінилася. Гетьман почав відігравати важливу роль в паспортній системі. У 1750 р. К.Розумовський заборонив давати без його дозволу будь-кому паспорти для поїздок у Москву та Петербург. А в 1751 р. ще більше посилювалася його роль під час видачі останніх. Лише за дозволом гетьмана ці документи мали отримувати генеральна і полкова старшина, полковники, бунчукові товариші, сотники й їхні діти¹⁴.

У паспортній системі Гетьманщини теж існували недоліки. У деяких козацьких сотенних правліннях під час надання відповідних документів також практикувалися тяганина та хабарі. Крім того, в регіоні імперські органи влади продовжували діяти і після скасування гетьманства. Їхня роль у паспортній системі ще більше посилювалася¹⁵. Це спричинилося до встановлення контролю царської адміністрації над населенням Гетьманщини, розривало органічний зв'язок українського народу з його владою, що підривало автономію останньої¹⁶. Водночас це сприяло втягненню України в процеси централізації та уніфікації, що відбувалися у Російській імперії¹⁷.

Після переходу січовиків під її владу російську паспортну систему накиннули і їм. Запорожжя з традиційним для нього вільним пересуванням населення не вписувалося в імперський державний організм із його жорстким паспортним режимом. Тим більше, що у Гетьманщині, з якою найбільше були зв'язані січовики, вже існувала своя відповідна система. Порівняно з іншими Січами Нова Січ найбільше залежала від царського уряду. Тому запорожцям доводилося пристосовуватися до існуючих умов. Крім того, в руках імперської адміністрації існувала мережа форпостів і застав на кордоні Гетьманщини із Запорожжям. Це був досить ефективний механізм регулювання основних потоків пересування населення, який міг примусити січовиків прийняти паспортні правила.

Основну роль у функціонуванні паспортів на Запорожжі відігравали січові адміністративні органи, особливо Кіш, який контактував із російським урядом із приводу всіх питань, пов'язаних із цією проблемою. Він отримував його вимоги щодо паспортної системи в регіоні, узгоджував її з імперськими структурами. Кіш же запроваджував на Запорожжі й паспортний режим, визначав повноваження січових адміністративних органів у цій сфері. Він випишував козакам документи для поїздок за кордон. Наступною ланкою в паспортній системі

на Січі були паланки. Їхні полковники видавали запорожцям відповідні документи, контролювали паспортний режим у своїх відомствах. Певну роль у нагляді за пересуванням козаків Запорозькими вольностями відігравали курінні отамани та старшини сторожових команд.

Основним документом запорізької паспортної системи став так званий “пашпорт”. Назва його не була усталена, і в січових документах зустрічалися різні назви: “білет”¹⁸, “паспорт кошовський”¹⁹, “войскової пашпорт”²⁰, “паспорт полковничій”²¹, “письмові свідетельства”²², “письмові види”²³, “приписания ку-реня”²⁴.

Обсяг інформації, який наводився у відповідних запорозьких документах, визначався царською адміністрацією. 1745 р. із Сенату київському губернатору було наказано вимагати від січовиків писати паспорти “обстоятельно”, вказувати, хто буде їхати чи йти в “Малу Росію”, зазначати імена подорожуючих. Ставилася вимога оформляти останні без підчисток та виправлень²⁵. У 1751 р. гетьман К. Розумовський наказав січовій старшині вказувати в цих документах термін, на який вони видавалися, і мету поїздки²⁶.

Запорозькі паспорти склалися за певною формою, що мало чим відрізнялася від формуляру аналогічних урядових документів. На початку їх наводився титул монарха, “по указу” якого надавався документ.

В основних протоколах цих паспортів обов’язково наводилися імена мешканців Запорозьких вольностей, яким він був виданий. Якщо документ надавався козаку, то вказувався курінь, до якого він належав. При отриманні паспорта іншими мешканцями Запорожжя міг вказуватися їх соціальний стан. Так, у документі, виданому Левку Понеділковому, було зазначено, що він “служитель” “жителя кодацького” Івана Полтавця²⁷. Коли ж в одній справі їхали одночасно кілька козаків, то паспорт отримував один із них, але імена інших теж вписувалися в документ. Так, у паспорті, виданому січовику Мамаю, його брат був записаний як молодик²⁸. В іншому випадку у документі жонатого козака було вказано ім’я його дружини, яка з ним їхала²⁹.

У запорозьких паспортах вказувалися мета поїздки (для чого, в яких справах) та місцевість, куди вирушав січовик³⁰. Ця мета не завжди описувалася докладно. У деяких випадках лише зазначалося “по надобності” чи “для исправления потребности своей”³¹. Називалися у документах і транспортні засоби, на яких пересувалися запорожці, – “верхи одноконно”, “при одному возі з трьома кіньми” тощо, а також термін, на який надавалися паспорти³².

У кінці документа січовика висловлювалося прохання “чинити йому вільний пропуск”. У зв’язку з посиленням карантинних заходів, пов’язаних із частими епідеміями чуми, у паспортах зазначалося, що козак не був у Криму, або писали, що “благополучно от опасной болезни”³³. Крім того, вказувалася дата видачі документа, ставилися підпис посадовця та печатка, які засвідчували паспорт.

Деяко відмінним був зміст документа, виданого Кошем на “сидіння зимівником”. У ньому замість мети подорожі називалася місцевість, де розташовувався останній, а також висловлювалася заборона чинити цим козакам “препони й образи”³⁴.

Оформлення паспортів для поїздок поза Запорозькі вольності здійснювала січова адміністрація. Кошовий отаман мав право видавати відповідні документи в Гетьманщину та в сусідні країни: Польщу (українські землі в складі Речі Посполитої) й Кримське ханство. Військовий суддя, коли заступав кошового отамана, теж міг надавати паспорти³⁵.

Право виписувати документи для поїздок за кордон та в Гетьманщину мали й паланкові полковники. Козакам з окраїн Січі було дуже незручно їздити в Кіш за дозволом, а потім знову долати цей шлях у зворотному напрямку. Зручніше було брати паспорти у своїх паланках. У Гетьманщину їхали запо-

рожці з документами від полковників Кодацької й Самарської паланок³⁶, паспорти в Польщу виписували полковники Інгульської та Бугогардової паланок³⁷.

Січовикам, які брали паспорти для поїздок за межі Запорозжя, вони видавалися за порукою³⁸. Поручитель у разі неповернення козака ніс за нього повну відповідальність. Наприклад, якщо зниклий запорожець мав фінансові зобов'язання, то поручитель повинен був заплатити всі його борги. Уникнути цього він міг, лише знайшовши втікача й доставивши його в Січ³⁹.

Дозвіл козакам для поїздок по Запорозжю давали курінні отамани. Він, вірогідно, надавався у письмовій формі. Адже ордером Коша паланковим полковникам наказувалося розшукувати в себе січовиків без “преписаний куреня”, котрі самовільно там перебували та уникали військових обов'язків⁴⁰. І якби “преписание” давалося в усній формі, то пошук таких козаків паланковими полковниками був би просто неможливий. Адже будь-хто міг заявити, що перебуває поза Січчю за усним дозволом курінного отамана. Перевірка ж таких заяв, зважаючи на значні відстані між Кошем та паланками й ураховуючи кількість таких козаків, була б надзвичайно утрудненою. Крім того, курінь, вірогідно, у межах своїх повноважень щодо січовиків запровадив і облік паспортів, отриманих приписаними до нього запорожцями⁴¹.

“Білеті” для поїздок по Січі козакам могли видавати й командири сторожових постів чи військових команд⁴². Під час Коліївщини кілька паспортів для проїзду з Польщі на Запорозжя козакам видав М.Залізняк. Вірогідно, що не досить розуміючи ситуацію та зважаючи останнього командиром запорозького підрозділу, російський офіцер на Орловському форпості пропустив козаків із таким документом на Січ⁴³. Тим більше, що паспорт, оформлений М.Залізняком, відрізнявся від козацьких паспортів лише відсутністю печатки⁴⁴.

Крім того, у деяких випадках документи запорожцям видавали й урядові установи, російське військове командування. Особлива роль серед них належала Київській губернській канцелярії. З паспортами, оформленими нею, козаки могли їхати в Росію і за кордон. Це пояснювалося тим, що Нова Січ перебувала у підпорядкуванні генерал-губернатора, котрий, як керівник, мав право надавати такі дозволи. Здійснював він їх через свою канцелярію. Крім того, рівень повноважень генерал-губернатора обумовлював те, що при користуванні документами, виданими в останній, подорожні отримували значні пільги. Наприклад, вони могли користуватися поштовими підводами. Саме тому козацькі депутації до імператорського двору зверталися за паспортами до Київської губернської канцелярії⁴⁵. Крім того, вона виписувала документи запорожцям при їхньому поверненні на Січ. У 1769 р. в цій канцелярії видали паспорт козаку С.Водолазі, який перебував у Києві без цього документа⁴⁶, та двом іншим, котрі поверталися на Запорозжя з богомілля⁴⁷. Бували випадки, коли січовики з паспортом від Коша прибували в Київ, а потім у губернській канцелярії отримували документ для поїздки в інший регіон⁴⁸.

Під час правління гетьмана К.Розумовського значні права у видачі паспортів козакам мала й Генеральна військова канцелярія. До неї теж зверталися депутації січовиків, які вирушали до імператорського двору. Адже оформлені нею документи також дозволяли отримати поштові підводи⁴⁹.

Російське військове командування, якому підпорядковувалися запорожці, теж мало право видавати їм паспорти. В 1770 р. полковник Г.Летючий, який повертався на Січ із Харкова, отримав документ від командуючого армією. Завдяки цьому під час подорожі йому повинні були виділяти двох коней із поштових чи “обивательських”, надавати квартири та провідників⁵⁰.

Запорозька паспортна система не влаштовувала імперські урядові структури. Хоча вона й забезпечувала певний контроль за пересуваннями козаків, але він зосереджувався у руках Коша, а не імперських органів. І опосередкований

контроль теж не подобався уряду. Тим більше, що січова адміністрація не мала в нього великої довіри. Тому царська влада зробила кілька спроб обмежити право козаків на поїздки у Гетьманщину із запорозькими документами. Насамперед січовиків перестали пропускати на російських форпостах із паспортами від Коша. Це змусило останній 1742 р. звернутися до імператриці з проханням, щоб запорожцям по "пашпортах кошовських чинили" на форпостах та на перевозах "без угнетения платы" вільний пропуск. Сенат змушений був піти назустріч проханням січової адміністрації⁵¹. Становище покращилося, але ненадовго. І через три роки вона знову просила, щоб козаків з документами від неї та паланкових полковників пропускали в Гетьманщину, не замінюючи запорозькі паспорти своїми "білетами" і не беручи з них хабарів⁵². Така активність Коша щодо захисту свого права видавати документи для поїздок у цей регіон сприяла його збереженню. Крім того, вірогідно, царський уряд бажав встановити хоч такий контроль за пересуванням запорожців. Адже позбавлення Коша права оформляти паспорти козакам ускладнило б для січовиків поїздки в Гетьманщину. Зловживання ж та хабарі в імперських органах влади зробили б їх нестерпними для незвиклих до бюрократичної сваволі запорожців. А це могло перетворити мандрі безпаспортних козаків, які траплялися часто, в масове явище. Тому до кінця існування Нової Січі навіть паланкові полковники зберегли своє право видавати документи⁵³.

Приділяючи велику увагу паспортному режиму на Запорожжі, російський уряд у першу чергу прагнув поставити під свій контроль пересування козаків у межі Кримського ханства. До цього його спонукав Белградський мирний договір (1739 р.) з Османською імперією, в одному з пунктів якого було зазначено, що поїздки підданих обох імперій мали відбуватися лише за наявності в них відповідних документів⁵⁴. Крім того, шляхом впорядкування поїздок січовиків у Крим імперський уряд намагався боротись із запорозько-татарськими прикордонними конфліктами. Для цього було запроваджено паспорти на друкованих бланках. Спочатку їх видавав царський офіцер з Новосіченського гарнізону⁵⁵. Пізніше на Микитинський перевіз із цією метою було направлено перекладача від Колегії іноземних справ. Він мав виписувати всім, хто направлявся в Крим, документ на друкованому бланку⁵⁶. Останній являв собою прямокутний аркуш паперу, на якому, з одного боку, було надруковано російський, а нижче – аналогічний турецький текст. У цьому паспорті зазначалося, що пред'явник його їде не самовільно й не для чогось недозволеного. Це засвідчували підпис і печатка офіцера із застави. Після повернення документ мав бути зданий на останню. Ім'я подорожнього та термін, на який видавався паспорт, вписувалися від руки у спеціально залишені в надрукованому тексті пробіли. Документ облямовувався потрійною орнаментальною рамкою з російськими державними гербами посередині неї – зверху й знизу⁵⁷.

Січовикам було заборонено їздити у турецькі межі без "печатных" білетів⁵⁸. Запорожцям, які раніше вирушали в Крим із паспортами від Коша чи паланки, тепер треба було брати додатково ще й цей документ на урядовій заставі. Природно, що такий порядок не влаштував козаків. Адже для цього їм треба було їхати в Микитине для отримання російського паспорта та лише потім вирушати в Крим. Тому січовики уникали брати імперські документи. Із цього приводу в Кіш із Київської губернської канцелярії 2 травня 1755 р. було відправлено ордер, в якому зазначалося, що після скресання річок багато козаків відправилися рибалити в турецькі межі й на Кальміус без "печатных" білетів, а також ставилася вимога заборонити запорожцям їздити за кордон без цих паспортів, бо користування ними обумовлене в угоді між Росією й Туреччиною. Крім того, висловлювалися застереження, що без цих документів січовиків можуть прийняти за гайдамаків, а також підозра, що козаки так чинять для приховування пев-

них "своєвольств"⁵⁹. Зважаючи на те, що більшість запорожців не вважала отримання друкованих паспортів необхідною процедурою, січова адміністрація не виявила особливої запопадливості в їх впровадженні. 15 червня того ж року від неї було надіслано рапорт, у якому зазначалося, що під час видачі кошових документів козакам "словесные наставления чинятся" про необхідність брати й "указні" паспорти в перекладача, що вони й виконують. Крім того, Кіш нагадав, що Кальміус належить до володінь Війська Запорозького й при поїздках туди закордонні документи не потрібні⁶⁰. Така відписка, зважаючи на значну відстань від Січі до Києва, зберігала існуюче становище ще на один рік. Відповідь губернатора на рапорт Коша могла прийти, зважаючи на час, потрібний на доставку листа, у розпал сезону рибальства. Тоді вже не було б жодної можливості повернути козаків, які не мали паспортів від царської адміністрації. Слід зазначити, що Кіш, якби й бажав, був просто неспроможний повністю припинити рух безпаспортних запорожців у межі Турецької імперії насамперед тому, що для цього треба було б тримати на кордоні велику кількість сторожових постів навіть при наявності їх системи (не надто надійної), подібної до прикриття кордонів Гетьманщини імперськими форпостами. Виходячи з того, що у 1736 р. на останніх від Києва до Переволочної перебували понад 470 козаків⁶¹, та врахувавши довжину запорозько-татарського кордону, можна припустити, що Кошу потрібно б було виставити на пости більше трьох тисяч запорожців. Крім того, він не міг ігнорувати того, що значна частина січового товариства мала життєво важливі економічні інтереси в Криму. Тому в подальшому ситуація з отриманням російських паспортів для поїздок туди мало змінилася.

Урядові структури регулювали й правила в'їзду на запорозьку територію. Гетьман і київський генерал-губернатор, яким була підпорядкована Нова Січ, обмежували його. Від цих державців ішли неодноразові накази із заборобою приймати втікачів, вимоги їх розшуку та видачі. Слід зазначити, що на Запорозжжі січовики й старшина співчутливо ставилися до останніх, але під тиском уряду Кіш інколи змушений був виконувати такі вимоги.

У деяких випадках січова адміністрація навіть карала окремих козаків за переховування безпаспортних утікачів⁶². Урядові ж структури давали й дозволи на в'їзд у Запорозжжя. Київський губернатор наказав Кошу не протидіяти командам Миргородського полку, які по гарячих слідах, а, отже, без дозволу січової адміністрації вели пошук гайдамаків на запорозьких землях⁶³. Навіть для того, щоб видворити з них ногайців, Кіш повинен був звертатися до генерал-губернатора, а той нічого не міг вирішити без Колегії іноземних справ⁶⁴.

Крім того, імперські й гетьманські адміністративні органи оформляли своїм підлеглим паспорти для поїздок на Січ та в Крим через запорозькі землі. Командування царських військ, які діяли на кримському напрямку, теж почало документами своїх підлеглих для проїзду в Росію і Гетьманщину через Запорозжжя⁶⁵. Царський резидент у Туреччині також мав право видавати паспорти, з якими подорожні проїжджали через Запорозькі вольності⁶⁶.

Природно, що Кіш не міг заборонити чи обмежити перебування в регіоні осіб із паспортами від урядових структур. Та й не було особливої шкоди від того. Лише в'їзд сторонніх із метою господарського використання січових земель викликав протидію Коша. Його адміністрація, намагаючись контролювати дії сусідів Запорозжжя в цьому напрямі, залучила до цієї справи паспортну систему. На Новій Січі навіть розпорядження керівних урядових структур, пов'язані з використанням запорозьких земель, були дійсні лише після їх підтвердження Кошем. Так, у 1747 р. на Січ прибула з паспортом від Генеральної військової канцелярії команда мисливців, які мали вести відстріл дичини для царського двору. Але зайнятися полюванням вони змогли лише після відповідного розпорядження Коша паланковому полковнику⁶⁷.

Для контролю за господарським використанням запорозьких земель січова адміністрація практикувала також видачу спеціальних письмових дозволів. Саме такий документ отримав один із козаків Лубенського полку 1769 р. У ньому вказувалося ім'я особи, якій його було оформлено, зазначався вид дозволеної господарської діяльності – випас табуна – і термін, до якого він був дійсний⁶⁸. Зважаючи на те, що цим дозволом регулювалося право певної особи перебувати на Запорозжжі, можна вважати, що він виконував функцію паспорта, хоча практика регулювання за допомогою спеціальних документів господарської діяльності чужинців у регіоні тоді ще не усталилася. У деяких випадках Кіш міг санкціонувати останню ордером. Саме ним полковнику Бугогардової паланки, мешканцю Катерининського шанця дозволялося випасати худобу протягом 10 днів на січових землях⁶⁹.

Також урядом було зроблено спроби запровадження тотального обліку козаків, що потребувало контролю за їхніми пересуваннями Запорозькими вольностями. У своєму донесенні на височайше ім'я від 22 жовтня 1751 р. гетьман К.Розумовський зазначав, що він наказав Кошу посилити облік січовиків у куренях, щоб відлучалися козаки лише за дозволом та з паспортами, щоб склалися відомості про те, де вони перебувають⁷⁰. Природно, що такий наказ не міг бути виконаний керівництвом Січі. Для цього потрібен був розгалужений адміністративний апарат, який міг би контролювати кожен зимівник. А можливості для цього не існувало. Більш ефективний контроль був у паланках, у запорозьких слободах і селах. Облік козаків та нагляд за їхніми переміщеннями в зимівниках, на рибальських промислах, пасіках міг бути лише спорадичним. Крім того, він суперечив запорозьким традиціям і негативно вплинув би на економічне життя регіону. А це могло викликати активний спротив козаків. Тому січова адміністрація не дуже й хотіла запроваджувати такі нововведення. Тож через два роки Кошу знову було наказано скласти “именную ведомость” усім запорожцям, які перебували в зимівниках, куренях та слободах. Але останній, посилаючись на те, що козаки роз'їхалися на промисли і в торгових справах, відмовився це робити⁷¹.

Однак у паспортній сфері він не тільки протидіяв урядовим заходам, а й проводив самостійну політику. Так, сприяючи розвитку торгівлі та припливу населення, Кіш не прагнув обмежувати в'їзд на Запорозжжя окремих осіб. Навпаки, влада Нової Січі навіть заохочувала їх до цього. У першу чергу такий ситуації сприяло вже згадуване ліберальне ставлення кошової адміністрації до безпаспортних прибульців. Крім того, як засіб заохочення в'їзду у регіон можна розглядати практику вручення останньою подорожнім традиційного пернача. Його надання засвідчувало, що перебування на запорозьких землях особи, якій вручався цей клейнод, було визнане січовою владою. Зважаючи на те, що таке значення пернача було зрозуміле навіть неписьменним козакам, слід визнати, що функції паспорта щодо засвідчення права певних осіб на пересування Запорозькими вольностями він виконував надійніше, ніж письмовий документ. Саме тому пернач був найкращим охоронним засобом у регіоні.

Але ліберальне ставлення Коша до паспортного режиму тривало до тих пір, поки суворе дотримання його не починало йти на користь товариства. У таких випадках небажані для січової адміністрації прибульці видворялися за межі Запорозжжя, навіть тоді, коли справа стосувалася духовних осіб, до яких козаки традиційно ставилися з повагою. Саме так сталося в 1773 р., коли полковник Бугогардової паланки отримав ордер Коша з вимогою розшукати безпаспортних ченців і відіслати їх у монастирі за сприяння паланкового священика⁷².

У боротьбі січової адміністрації з гайдамацтвом дотримання паспортного режиму теж відіграло певну роль. 1750 р. кошовий отаман у листі до очаківського паші запропонував обом сторонам не брати в найми безпаспортних осіб. Крім того, Кіш наказував паланковим полковникам стежити за появою в зимівниках сумнівних людей⁷³.

Використовувалася паспортна система й у боротьбі січової адміністрації проти захоплення сусідами запорозьких земель. Одним із дієвих заходів, який дозволяв цьому перешкодити, було створення козацьких поселень на спірних територіях. Характерним у цьому плані був паспорт, виданий у 1772 р. Кошем січовикам П.Гаркуші, Г.Швецю та Д.Безчастному. У цьому документі зазначалося, що “показатели сего” – запорожці, які після закінчення кампанії мають “воинским прибором поисправиться”, що житимуть вони на січових землях поблизу Катерининського шанця й перебуватимуть у підпорядкуванні полковника Бугогардової паланки, а іншим до них “никакого дела не имеет”. Крім того, повідомлялося, що П.Гаркуша “определен” отаманом для всіх одружених запорожців, які мешкають на січових землях поблизу згаданого укріплення. Паспорт був підписаний кошовим отаманом П.Калнишевським і завірений печаткою Війська Запорозького⁷⁴. Кількаразові згадки в документі про належність останньому земель поблизу Катерининського шанця засвідчували, що козаки мали мешкати на спірних територіях, а підкреслення січової юрисдикції над ними – те, що цей паспорт мав стати для них охоронною грамотою в їхньому протистоянні з імперським військовим командуванням цього укріплення. А конфлікт там набув такої гостроти, що з боку росіян навіть лунали погрози використати проти запорожців артилерію⁷⁵.

Цікавим був ще один епізод використання січовою адміністрацією паспортних правил у боротьбі за землі. В арсеналі засобів останньої певну роль відіграло переманювання Кошем жителів сусідніх регіонів та поселення їх на запорозьких землях. Керівництво ж їхніх адміністративних структур не мирилося з втратою своїх мешканців і намагалося їх повернути.

У 1773 р. з Китайгородського ротного правління на Запорожжя таємно був посланий П.Продан, який переписував населення у Протовчанській, Кодацькій, Самарській та Орільській паланках. Він був спійманий і покараний киями за це. У рапорті командуючому російською армією В.Долгорукову Кіш пояснив побиття його не тільки проведенням ним несанкціонованого перепису, а й тим, що той в'їхав у регіон без документа⁷⁶. Мотивація покарання П.Продана порушенням ним паспортного режиму дала можливість січовій адміністрації, не вступаючи в конфлікт із військовим командуванням, покарати урядового шпигуна.

Але найбільш інтенсивно Кіш використовував запорозьку паспортну систему під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр., участь січового козацтва в якій негативно позначилася на добробуті його переважної більшості. Адже бойові дії велися з ранньої весни до пізньої осені. Залучення до військової служби в той час позбавляло запорожців можливості займатися степовими промислами в найбільш сприятливі пори року, а для багатьох із них саме рибальство та наймиткування в зимівниках було основою добробуту. Зросла небезпека татарських нападів призвела до уникання козаків від служби, самовільних їх виїздів у Гетьманщину. Кіш, від якого царське командування вимагало участі в бойових діях дедалі більшої кількості запорозьких підрозділів, зіткнувся з проблемою нестачі бійців для комплектування останніх.

Намагаючись подолати цю проблему, січова адміністрація обмежила пересування козаків Запорозькими вольностями. 12 серпня 1768 р. нею було надіслано ордер, яким паланковій адміністрації дозволялося видавати паспорти лише купцям для закупівель хліба⁷⁷. Такі суворі вимоги Коша ускладнили життя в паланках. Їхня старшина, коли виникла крайня потреба, мусила звертатися по відповідні документи до кошового отамана⁷⁸. Крім того, командирам запорозьких підрозділів було заборонено видавати своїм козакам паспорти й відпускати їх зі служби. Січові старшини беззастережно виконували цей наказ, як, наприклад, це робив командир сторожового поста Данило Подлас⁷⁹.

Крім того, у паланках посилили паспортний режим. 16 жовтня 1768 р. з Коша було відправлено в Самарську, Кодацьку й Протовчанську паланки ордери із заборною перебування в них козаків без письмових “свидетельств”. Цими документами він не тільки заборонив тримати безпаспортних запорожців, а й наказав виявляти останніх⁸⁰. На додаток надійшов ще один ордер, в якому зазначалося, що для їх пошуку будуть посилатися “чауси”⁸¹.

Здійснив Кіш і ряд заходів, якими обмежив виїзд козаків із території Запорожжя. Під загрозою покарання було заборонено перевозити січовиків без письмових “свидетельств”⁸². Він звернувся також до царського командування із проханням не пропускати через урядові форпости безпаспортних козаків з документами, виданими до 1 жовтня 1768 р. Російська військова влада прихильно поставилася до прохання січової запорозької адміністрації, й генерал-майор Штофельн віддав відповідний наказ своїм офіцерам⁸³.

Використовував Кіш паспортну систему й для вирішення проблеми запорожців, які мали сім’ї в Гетьманщині, Слобожанщині та інших регіонах. Госротри цій проблемі надавало те, що місцева адміністрація намагалася притягнути таких січовиків до служби в городових полках. Кіш же, бажаючи зберегти кількісний склад Війська Запорозького, прагнув залишити козаків під своєю юрисдикцією й повернути їх на Січ.

Тому паспорти, які він давав таким козакам після завершення воєнної кампанії, підкреслювали січову юрисдикцію над ними, акцентували на несенні останніми служби у Війську Запорозькому. У деяких таких документах вказувалося, що козак вирушає в Гетьманщину лише на зимівлю, а навесні має прибути на Січ⁸⁴. В інших випадках наголошувалося, що запорожець має спорядитись усім необхідним і повертатися на службу⁸⁵.

При переселенні козака із сім’єю на Запорожжя кошові паспорти мали санкціонувати проїзд його до родини, її виїзд на Січ та перевезення майна. Типовим для таких випадків був документ, виданий Кошем Грицьку Липовому 27 січня 1774 р. У ньому зазначалися ім’я запорожця і його належність до певного куреня. Вказувалося, що козак із парокінним возом має прибути в село Липове Лубенського полку, потім виїхати звідти з жінкою й людьми, які будуть при ньому, зі “скількима случитися” возами, кіннями та рогатою худобою. Висловлювалася вимога “чинить свободный пропуск йому”⁸⁶. Те, що не вказувалося точна кількість майна, яке мав право вивезти січовик, вірогідно, було пов’язане з тим, що він і сам цього не знав. Така ситуація стала типовою для запорожців. У багатьох паспортах зустрічається вищезгаданий вислів – “скількима случитися возами”⁸⁷.

У деяких документах зазначалися всі перешкоди, які чинила місцева адміністрація переселенню козаків. Із метою подолання цього Кіш наголошував, що воно провадиться за наказами російського генералітету⁸⁸.

За допомогою відповідних документів січова адміністрація намагалася вирішити й інші проблеми, які виникали в запорожців під час переселення. Деякі паспорти містили вимогу Коша дозволити козакам продавати їхні ґрунти за “вільною ціною”⁸⁹.

Роль, яку відігравала у житті рядових запорожців Нової Січі тогочасна паспортна система, була неоднозначною. Для тих із них, хто вирушав у Польщу чи Крим, паспорти були документами, які засвідчували легальність поїздки власника, законність мети подорожі. З огляду на це паспорти, теоретично, захищали козаків від переслідувань і утисків, надавали їм право користуватися захистом кримської чи польської адміністрації. Але останній, який забезпечували січовикам паспорти, був не дуже надійним. Вони, як й інші документи, не могли захистити подорожніх від нападів ногайців у степах. Так, у квітні 1752 р. в урочищі Токмак вони зарізали і пограбували дев’ять запорожців, котрі з паспортом від Коша їхали на Кальміус. А у 1756 р. козак Т.Часник, який мав

відповідні документи від коменданта Новосіченського ретраншементу й кошовий паспорт, був пограбований ногайцями⁹⁰. В Речі Посполитій паспорти також не могли захистити запорожців від свавілля польської адміністрації. Показовим у цьому плані був випадок, коли поляки повісили січовиків та, позбиткувавшись над ними, розняли зуби й повкладали в роти документи⁹¹.

Водночас паспортна система значно ускладнювала життя рядових козаків. Уже одна необхідність мати ці документи була для них обтяжливою. Адже процедура отримання створювала певні незручності, передбачаючи обов'язкову поїздку в паланку чи Січ. А для мешканців окраїн Запорозьких вольностей це було пов'язане із значними витратами часу. Ще більше його втрачалося козаками на одержання російського друкованого паспорта в Микитиному. А при поверненні з Криму треба було відвезти його на ту ж заставу. Пошуки поручителя теж не спрощували для запорожців процедуру отримання документа.

Для багатьох козаків паспортний режим ускладнив родинні та економічні зв'язки їх із Гетьманщиною. Без отримання документа стали незаконними традиційні для січовиків поїздки до родичів чи друзів у даний регіон, зимівля запорожців у заселених місцевостях.

Відчувало тиск паспортної системи й козацьке господарство. Нею стримувався приплив робочої сили на Запорозжя. Утікачі, котрі бажали пробратися на Січ, інколи навіть змушені були робити фальшиві документи. Саме так учинили двоє втікачів, які йшли на косовицю сіна в Кодак⁹². А від нестачі робітників страждали козаки – власники зимівників. Крім того, за наймання безпаспортних осіб їх могли покарати як за переховування “заведомо беглых”.

Були обмежені паспортною системою й можливості для заробітків. Вона утруднювала поширене серед запорожців наймитування в Криму та Очакові.

Крім того, негативно впливав паспортний режим і на гайдамацький рух. А він був не тільки однією з форм національно-визвольної боротьби українського народу. Для найбільш войовничої та енергійної частини січовиків гайдамацтво було одним із головних джерел здобуття засобів для існування.

Тому не дивно, що більшість товариства виконувала вимоги паспортного режиму лише з примусу. Якщо ж була хоч найменша можливість проігнорувати чи уникнути їх виконання, козаки робили це. Дуже часто запорожці без дозволу вирушали в Крим⁹³, таємними шляхами обходячи карантини та форпости. Безпаспортних козаків, які зимували в прикордонних із Запорозжям місцевостях, висилали звідти, але вони знову поверталися назад⁹⁴. Січовиків, які не мали паспортів, затримували в Києві, Лубнах⁹⁵. Бували випадки прориву козаків через російські прикордонні пости силою⁹⁶. Користувалися запорожці й фальшивими документами⁹⁷.

Підсумовуючи, можна зазначити, що становлення запорозької паспортної системи було пов'язане зі змінами міжнародної обстановки, котрі обумовили виникнення в січового товариства потреби впорядкування стосунків із Річчю Посполитою. У той період основною функцією запорозьких документів було засвідчення особи власника. Зважаючи на те, що паспортним контролем охоплювалися лише ті козаки, які легально вирушали в Польщу, на Запорозжжі зберігалося традиційне вільне пересування січовиків.

Після переходу запорожців під владу Росії ситуація кардинально змінилася. За допомогою відповідних документів царський уряд намагався налагодити жорсткий контроль за козаками, ослабити владу Коша. Із цією метою ним було запроваджено жорсткі паспортні правила виїзду січовиків за кордон, у Гетьманщину і в'їзду на Запорозжя, а також зроблено кілька спроб обмежити право Коша видавати паспорти для поїздок за рубежі регіону.

На перешкоді планам уряду став демократичний устрій Нової Січі та відповідальність старшини перед товариством. Саме ці чинники змушували

січову адміністрацію діяти в його інтересах, хоча Кіш, зважаючи на свою залежність від Росії, повинен був поводитися гнучко. Так, ним було сприйнято урядові нововведення в паспортній сфері. Форма запорозьких документів, обсяг інформації, який у них наводився, основні положення паспортного режиму були продиктовані урядом. Але Кіш у боротьбі з останнім зумів відстояти свої повноваження в цій сфері й зберегти особливості запорозької паспортної системи. До останніх днів Нової Січі імперська влада не могла перетворити її в урядовий інструмент нагляду за козаками. Зберігши свої повноваження, січова адміністрація мала змогу нейтралізувати найбільш шкідливі для товариства вимоги уряду в паспортній сфері. Завдяки цьому запорозька паспортна система була для останнього більш привабливою, ніж імперська.

Але, незважаючи на це, вона все ж таки була обтяжливою для Січі. Адже ці документи функціонували як інструмент нагляду за запорожцями. Вони обмежували традиційне для січовиків вільне пересування. Тому рядові козаки виконували паспортні приписи лише тоді, коли не могли їх ігнорувати. З цим пов'язані також численні поїздки безпаспортних запорожців, побутування фальшивих документів тощо.

Спираючись на підтримку товариства, Кіш зумів використати запорозьку паспортну систему на користь січової громади. За допомогою останньої він забезпечував мобілізацію козаків на службу, використовував її в боротьбі з гайдамацтвом та для підтримання порядку в Запорозьких вольностях. Крім того, паспортна система застосовувалася Кошем і в нетрадиційних для неї сферах: у боротьбі за землі із сусідами, для протидії незаконному господарському використанню січових земель.

Таким чином, запорозьке товариство зуміло нейтралізувати урядову політику в паспортній сфері, змогло перетворити систему нагляду за населенням та його пересуванням на один з інструментів захисту січової автономії. Усе це є ще одним свідченням високої життєздатності запорозького соціуму, його могутнього адаптивного потенціалу.

¹ *Абросімова С.В.* Паспорт // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С.369–370; *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С.516; *Скальковський А.О.* Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994. – С.54, 94; *Яворницький Д.І.* Історія запорізьких козаків. – Львів, 1990. – Т.1. – С.297, 299.

² *Яворницький Д.І.* Вказ. праця. – Т.1. – С.299.

³ Історія України в документах і матеріалах. – К., 1941. – Т. 3. – С.97.

⁴ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. 8. – Ч. II. – С.166, 174.

⁵ *Еварницький Д.И.* Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 2. – С.1074.

⁶ *Мицик Ю.А.* З джерел до історії Кам'янської та Олешківської Січей // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 1. – С.11.

⁷ *Абросімова С.В., Мицик Ю.А.* Документи з історії українського козацтва в збірці Дніпропетровського історичного музею // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Вип. 3. – Запоріжжя, 1998. – С. 9.

⁸ *Еварницький Д.И.* Указ. соч. – Т. 2. – С. 1747–1751.

⁹ *Лешков В.* Черты управления в России по указам XVIII века. 1725–1762 // Русский вестник. – 1863. – Т. XLVI. – С.169.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т. XII: 1744–1748 гг. – С.25, 38.

¹¹ *Микитась В.* Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. – С.251–252.

¹² ПСЗРИ. – Т. IX: 1733–1736 гг. – С.406–407.

¹³ *Джиджора І.* Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С.94.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України (Київ) (далі – ЦДАУК). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 2; Спр. 202. – Арк. 3–4.

- ¹⁵ Там само. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 1859. – Арк. 7.
- ¹⁶ Джиджора І. Назв. праця. – С.94.
- ¹⁷ Полонська-Василенко Н. З історії останніх часів Запоріжжя (Остання боротьба Запоріжжя за його "вільності") // Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т.1. – С.72.
- ¹⁸ Абрсімова С.В. Вказ. праця. – С.369; ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 3–4.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 44; Эварницький Д.И. Указ. соч. – С.1296, 1684.
- ²⁰ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. – К., 2000. – Т.2. – С.487.
- ²¹ Эварницький Д.И. Указ. соч. – С. 1684.
- ²² ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 3–5, 15.
- ²³ Там само. – Арк. 17, 18, 20, 23.
- ²⁴ Там само. – Арк. 3.
- ²⁵ Эварницький Д.И. Указ. соч. – С.1687.
- ²⁶ Андриевский А. Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – К., 1883. – Вып. 5. – С.60.
- ²⁷ ЦДІАУК. – Ф. 56. – Оп. 3. – Спр. 1927. – Арк. 1.
- ²⁸ Андриевский А. Указ. соч. – Вып. 7. – С. 129.
- ²⁹ ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 2.
- ³⁰ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. – К., 1998. – Т.1. – С. 486; ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 1.
- ³¹ ЦДІАУК. – Ф. 56. – Оп. 3. – Спр. 1927. – Арк. 1; Ф. 1392. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 1.
- ³² Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С. 486; ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 2; Ф. 56. – Оп. 3. – Спр. 1927. – Арк. 1.
- ³³ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С.486.
- ³⁴ Скальковський А.О. Вказ.праця. – С. 54.
- ³⁵ Абрсімова С.В. Вказ. праця. – С.370; Андриевский А. Указ. соч. – К., 1885. – Вып. 8. – С. 177; Швидько Г.К. Актіві джерела до історії Запорозжя останніх років його існування // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Вып. 6. – Запоріжжя, 2001. – С. 13.
- ³⁶ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.2. – С. 40; ЦДІАУК. – Ф. 56. – Оп. 3. – Спр. 1927. – Арк. 1.
- ³⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С.278, 339.
- ³⁸ Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких вольностей // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. – К., 1927. – Вып.ІІІ. – С.246.
- ³⁹ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С. 210–213.
- ⁴⁰ ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 3.
- ⁴¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С. 264.
- ⁴² ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 325. – Арк. 40, 41 зв.; Спр. 339. – Арк. 159.
- ⁴³ Скальковський А.О. Вказ. праця. – С.435–436.
- ⁴⁴ Скальковский А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733–1768. – Одесса, 1845. – С.191–192.
- ⁴⁵ ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2613. – Арк. 1, 1 зв.
- ⁴⁶ Там само. – Спр. 5837. – Арк. 3.
- ⁴⁷ Там само. – Спр. 2614. – Арк. 1.
- ⁴⁸ Там само. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 2139. – Арк. 2.
- ⁴⁹ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т. 2. – С. 62.
- ⁵⁰ ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 268. – Арк. 56.
- ⁵¹ Эварницький Д.И. Указ. соч. – Т. 2. – С. 1296, 1299–1300.
- ⁵² Там же. – С. 1684.
- ⁵³ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С.211.
- ⁵⁴ ПСЗРИ – СПб., 1830. – Т. X: 1737–1739 гг. – С.900–902; Юзефович Т. Договори России с Востоком. Политические и торговые. – СПб., 1869. – С.15–24.
- ⁵⁵ ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 44, 45.
- ⁵⁶ Андриевский А.А. Материалы для истории Южнорусского края в XVIII столетии (1715–1774), извлечённые из старых дел киевского губернского архива А.А.Андриевским. – Одесса, 1886. – С.332–333.
- ⁵⁷ ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 4026. – Арк. 4, 5.

- ⁵⁸ Там само. – Спр. 2584. – Арк. 2–3 зв.; Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 39 зв.
- ⁵⁹ Там само. – Спр. 30. – Арк. 1–2.
- ⁶⁰ Там само. – Арк. 3 зв. – 4.
- ⁶¹ Там само. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 5102. – Арк. 2–3 зв.
- ⁶² Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.1. – С. 245–246; ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 13796. – Арк. 35, 43; *Еварницький Д.И.* Указ. соч. – С.1715.
- ⁶³ Там же. – С.1735.
- ⁶⁴ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775. – Т.1. – С. 423–425.
- ⁶⁵ *Маништейн К.* Записки о России. – Ростов-на-Дону, 1998. – С.162.
- ⁶⁶ ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 25.
- ⁶⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т.2. – С. 585.
- ⁶⁸ ЦДІАУК. – Ф. 763. – Оп. 1. – Спр. 380. – Арк. 14.
- ⁶⁹ Там само. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 80.
- ⁷⁰ *Андрієвський А.* Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – Вып. 5. – С. 59–60.
- ⁷¹ ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11132. – Арк. 6–6 зв.
- ⁷² Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т. 1. – С. 149.
- ⁷³ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т. 2. – С. 404; *Голобуцький В.А.* Черноморское казачество. – К., 1956. – С. 98–99; *Скальковський А.О.* Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. – С. 54.
- ⁷⁴ ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 357. – Арк. 1–1зв.
- ⁷⁵ Там само. – Спр. 332. – Арк. 53.
- ⁷⁶ Там само. – Спр. 324. – Арк. 114–114 зв., 257.
- ⁷⁷ Там само. – Спр. 226. – Арк. 52, 52 зв.
- ⁷⁸ Там само. – Арк. 43, 44.
- ⁷⁹ Там само. – Спр.339. – Арк. 159.
- ⁸⁰ Там само. – Спр. 226. – Арк. 3–3 зв.
- ⁸¹ Там само. – Арк. 15. Чауси – посланці Коша, які мали шукати безпаспортних.
- ⁸² Там само. – Арк. 4–5.
- ⁸³ Там само. – Арк. 17–18, 20, 23–24 зв.
- ⁸⁴ Там само. – Спр. 357. – Арк. 64–64 зв., 69–69 зв.
- ⁸⁵ Там само. – Арк. 42–42 зв.
- ⁸⁶ Там само. – Арк. 11–11 зв.
- ⁸⁷ Там само. – Арк. 14–14 зв., 15–15 зв., 17–21 зв., 48–57 зв., 59–63 зв., 67–68 зв., 80–83 зв.
- ⁸⁸ Там само. – Арк. 22–24, 28–30, 32–32 зв., 39–41 зв.
- ⁸⁹ Там само. – Арк. 78, 88, 112.
- ⁹⁰ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т. 2. – С.545–546; ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 44.
- ⁹¹ Архів Коша Нової Запорозької Січі. – Т. 1. – С. 277.
- ⁹² ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 556. – Арк. 3.
- ⁹³ Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 2584. – Арк. 2; Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 8735. – Арк. 15–15 зв.
- ⁹⁴ *Андрієвський А.А.* Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743–1767) А.Андрієвского. – Одесса, 1893. – С.15; ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 37.
- ⁹⁵ Там само. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 1696. – Арк. 1; Спр. 5837. – Арк. 1–1 зв.
- ⁹⁶ Там само. – Спр. 5592. – Арк. 1.
- ⁹⁷ Там само. – Спр. 7557. – Арк. 1–6; Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 362. – Арк. 7–8; *Еварницький Д.И.* Указ.соч. – С. 1687.

The article informs about the introduction of the passport system in the New Sich in order to supervise the population, which was a very important element of control of the boundary regulations on its territory.